

سعید حمیدیان

مهاجرت شعرا بهند در عصر صفویه

«۵»

از انگیزه‌های شاهان و بزرگان هند در تشویق از سخن و سخنوران دلبستگی شدید ایشان به زبان فارسی بوده است چنانکه بمثل اکبر شاه از عشقی که بزبان فارسی داشته به ترجمه بسیاری از آثار سنسکریت بفارسی اشاره فرموده است و شاهجهان با آنکه ترکی و هندی و فارسی را خوب و به یک نسبت میدانست از بس علاقه پیارسی داشت باین زبان تکلم میکرده است.

ذوق و سخن آشنائی ایشان نیز انگیزه‌ای برای این حمایت بوده است. همایون و به شعر و شعرا مایل و خود شعر نیکوگفتی (۱) اکبر طبع مشکل پسند سخنندان داشته و در اشعار استادان تصرفات بجا و اصلاحهای رسا کرده (۲) ذوق شاعری جهانگیرشگرف بود و بدیهه خوش میگفت.

آنچه درباره هر شاعری نوشته است نمیتوان چیزی بر آن اضافه نمود (۳) خاننخانیان تا این درجه سخن سنج بود که اگر به شغل شاعری میپرداخت هر آینه با عرفی و نظیری در یک ردیف قرار میگرفت (۴) دلیل دیگر رقابت دربار هند با دربار صفویه بوده است تیموریان هند دربار خویش را چون دربارهای شکوهین سلاطین ایران می‌آراستند چنانکه جهانگیر حتی بتقلید از نوشیروان زنجیر عدلی از نشستگاه تا در قصر تعبیه کرده بود. شعر و شعراء شکوه افزای دربار هند بودند.

این هم‌چشمی مغولان هند با دربار ایران از رقابت غزنویان با دربار خلافت یاد می‌آورد.

آزادی مذهب و مشرب در هند - در دوره گورکانیان هند تا عصر اورنگ زیب از نظر آزادی مذهب وضعی درست عکس ایران برقرار بوده است و این سبب آمده که گروهی از روشنفکران و هنرمندان را که در ایران کافر دانسته و تکفیر میشدند بدانجا روی کنند. اکبر سوادى نداشت ولی روشن می‌اندیشید. بد نمیدانم که به دین الهی او اشارتی برود.

به عصر اود و عالم روحانی متنفذ شیخ عبدالله سلطانپوری که سنی متعصبی بود و بسی از ملاحده و روافض را بکشتن داده بود (۵) و شیخ عبدالنبی صدر دست به جان شیعیه برگشاده بودند. اکبر ایندو را کوچک کرد و علماء مخالف

ایشان ویژه ایرانیان و عراقیان را چون حکیم فتح‌الله شیرازی و ابوالفضل علامی را بال و پر داد. اینان از بیم گزند ملایان اکبر را با خویش همداستان ساختند و وی را وادار به اعلام دین الهی کردند. اکبر شیخ عبدالله و شیخ عبدالنبی را واداشت تا محضری در اثبات اجتهاد و فضیلت شاه بر مجتهدان بنگارند. لقب «جکت کرو» که هندیان به اکبر دادند و بمعنای پیرو مرشد عالمیان است (۶) بگمانم از همین رهگذر باشد. اکبر حکم آزادی کامل دینی برای تمام اهالی هند صادر کرد فیضی در این ابیات بدین آزادی اشارت دارد:

کعبه و تلمیم آدابم مکن گرم رور با فرصت احرام نیست
کاروان کعبه شد محمل نشین رهروان عشق را آرام نیست

بیا که روی بمحرابگاه نور نهیم بنای کعبه دیگر ز سنگ طور نهیم
و نظیری که برخلاف فیضی و برادرش ابوالفضل بوده و عنادی با ایشان داشته خطاب بشاهزاده مراد با اشاره با ابوالفضل گوید:

طبیعت همه انبای دهر ملحد شد ولی ز فطنت تو بر طرف فتاد الحاد
اگر چه فضله ای از فاضلان جاهل دهر بطمع جاه و غنا کرد مذهبی ایجاد
پس از حصول مرادات حال آن فاسد مثل چو باغ ارم گشت و حسرت شداد
از اصول دین الهی برابری کامل افراد بشر و آزادی خلق از تعصب
بوده است. اکبر از پیروان همه ادیان خواست تا به یک جامع گرد آیند و در یک زمان نماز گزارند.

شگفت آنکه در گیسو دار مهاجرت آزاداندیشان ایران بهند، متشرعان خشک اندیش هند با ایران میآمدند. اکبر در نامه‌ای شاه عباس صفوی را از کشتار غیر شیعه زنهار داد و وی را نصیحت کرد (۷)

شاهان هند به سیره نیاکان صوفیه را بزرگ میداشتند. اکبر چنانکه در آئین اکبری ابوالفضل دکنی آمده است به شوق، زیارت مزار صوفیانی چون معین الدین چشتی و نظام الدین اولیاء کرده است. نیز شاهزاده داراشکوه خود صوفی راستینی بود.

۳ - نتایج و تأثیرات این مهاجرت

توان گفت اگر مهاجرت و اقامت شعراء از نیمه دوم سده دهم بهند نمی بود سبک مشهور بهندی با همه ویژگیهای آن چونان که در شعر عرفی‌ها و نظیری‌ها پدید است رخ نمی نمود.

زیست شعرا در میان مردم غریب اندیش و اسرارگرا و غریب پسند هند که همواره در خوگری به حلول در اشیاء و خرق طبیعت و عادت از تمام ملل پدیدارند و تأثیر چنین محیطی در اندیشه ایشان باعث می‌آید که اشعاری با سایه روشن و آب و رنگ هند و از آنان بترآود.

در سخن شعرای ساکن ایران نیز اگر از این رنگ، ته رنگی میبینیم بی‌شک به تأثیر مهاجرین بزرگ در ایشان است و نیز نفوذ بودیسم را در شعراء از یاد نبریم که خواه از آشنائی مستقیم ایشان باین فلسفه و خواه از زیستن در محیطی معتاد به بودیسم در شعرشان رنگ بسته‌است (و این خود موضوع اتود وسیعی تواند بود).

از پس آینه‌های روشن این مهاجرت‌ها ناگزیری سخنوران به ابتکار است و راه یافتن ایشان بدر بارهند و خوشنود ساختن شاهان و بزرگان جز به طرفه گوئی میسر نبوده‌است و همین شعراء را به تازه کردن شیوه انگبخته‌است. دیگر که سرایندگان برای ارضاء ذوق شعری شاهان و بزرگان هند شیوه خویش را با پسند شعری هندیان تطبیق داده‌اند و از سبک شعری آن سامان چون خسرو و دنباله و کمال سبک او در بین هندیان، بیش از پیش رنگ برده‌اند.

غافل نشویم که سلیقه شاهان و بزرگان هند را در پیدائی طرزهای تازه بهره‌ای گزاف است. جهانگیر در تزوگ خود در حق مصرع جامی (بهریک گل زحمت صدخار میباید کشید) می‌نویسد «غیر از آن مصراع که به طریق مثل زبانزد روزگار شده دیگر کاری نساخته بغایت ساده و هموار گفته است» (۸) و پیداست این سادگی پسند وی نیست.

عبدالباقی نهاوندی در مآثر رحیمی گوید «مستعدان و شعر سنجان این زمان را اعتقاد آن است که تازه گوئی که در این زمان در میان شعراء مستحسن است و شیخ فیضی و مولانا عرفی شیرازی و غیره بآن روش حرف زده‌اند به اشاره و تعلیم حکیم ابوالفتح بوده‌است، و شبلی نیز همین نظر را پذیرفته و گوید «شاعری فارسی وقتیکه بهندوستان آمد جوده و تازگی خاصی اختیار نمود و این جوده و تازگی از اثر تعلیم ابوالفتح بوده‌است» (۹)

از تأثیرات دیگر آنکه چون شعر فارسی در هند به دربار پیوستگی داشته‌آبی بروی کار قصیده و قصیده مدحیه آمده‌است و این شبهه عمده شعر رونق و جلایی بیش از سده نهم و حتی سده هشتم یافته‌است و قصیده پردازان بزرگی چون فیضی، نظیری و عرفی برخاسته‌اند. ویژه که عرفی آیتی است و پس از کمال اسمعیل شاید در قصیده شاعری آتش دست ترازوی نیابیم.

دیگر که واژه‌های بسیار هندی در شعر پیروان سبک هندی آمده است و این واژه‌ها در شعر کلیم بیشتر و در شعرا صائب، عرفی و طالب کمتر نشسته است.

سرانجام ، بافضائی گرم و بازاری تیز که سخنوران ایران در هند پدید آوردند از خود هندیان نیز سراینده‌گان خوبی چون چندربهان برهمن سربر کردند . برادب هند بیشتر رنگ ایرانی نشست و سخن فارسی گستره‌ای دور پهنا یافت .

۱ - منتخب التواریخ ج ۱ ص ۴۶۶ - ۲ - سفینه خوشگوس ۱۳ - ۳ - شعر العجم ج ۳ ص ۴-۵ - همین جلد ص ۱۱

۵ - منتخب التواریخ ج ۳ ص ۷۰ ۶ - سفینه خوشگوس ۲۲

۷ - زندگانی شاه عباس ج ۲ ص ۴۹ عین نامه اکبر در مجلد اول ص ۱۲۲ تا ۱۲۷ آورده شده است

۸ - نقل از شعر العجم ج ۳ ص ۶

۹ - شعر العجم ج ۳ ص ۱۰

مأخذ :

۱ - آئین اکبری ابوالفضل دکنی چاپ کلکته

۲ - ادبیات در عهد جهانگیر مقاله دکتر غلام سرور مجله هلال شماره ۶

سال ۱۳۳۲

۳ - ادبیات در عهد شاه جهان مقاله دکتر غلام سرور مجله هلال شماره ۲

سال ۱۳۳۲

۴ - تاریخ ادبیات براون مجلد چهارم ترجمه رشید یاسمی ۱۳۱۶

۵ - تاریخ ادبیات در ایران دکتر صفا مجلد سوم ابن سینا ۱۳۴۱

۶ - تاریخ تمدن ویل دورانت بخش دوم هند و همسایگانش ترجمه

مهرداد مهرین تهران ۱۳۳۷

۷ - تاریخ هند پیترمیل ترجمه حسین عریضی چاپخانه خدائی ۱۳۳۶

۸ - تزوك بابری ظهیرالدین بابر ترجمه بیرام خانخانیان چاپ سنگی

هند ۱۳۰۸

۹ - رساله مشواق ملاحسن فیض باهتنام بهمنیار

۱۰ - روابط ادبی ایران و هند دکتر شهابی تهران ۱۳۱۶

۱۱ - زندگانی شاه عباس مجلد ۲ و ۱ نصرالله فلسفی چاپ دوم ۱۳۳۴

۱۲ - سفرنامه ابن بطوطه ترجمه محمدعلی موحد تهران ۱۳۳۷

- ۱۳ - سفینہ خوشگو نسخہ خطی بشمارہ ۴۰۳ کتابخانہ مجلس
- ۱۴ - سیاحتنامہ شاردن جلد ۲ ترجمہ محمد عباسی پیروز ۱۳۳۸
- ۱۵ -- شرح حال و آثار نظیری نیشابوری رسالہ دکتری جگن نات
جولانیا .
- ۱۶ - شعرالعجم شبلی نعمانی ترجمہ فخر داعی مجلد ۳ و ۴ چاپ دوم
ابن سینا ۱۳۳۵
- ۱۷ - عالم آرای عباسی اسکندر بیگ ترکمان جلد ۱ چاپ تأیید
اصفہان ۱۳۳۴
- ۱۸ - قصص العماء تنکا بنی چاپ کتاب فروشی اسلامیہ تہران
- ۱۹ - کلمات الشعرا محمد افضل سرخوش چاپ سنگی ہند .
- ۲۰ - مآثر الامرا صمصام الدولہ شاہنواز خان کلکتہ ۱۸۸۸
- ۲۱ - مآثر الکرام میر غلام علی آزاد بلگرامی لاہور ۱۹۱۳
- ۲۲ - مآثر رحیمی عبدالباقی نھاوندی چاپ کلکتہ
- ۲۳ - مجمع الخواص صادقی کتابدار ترجمہ خیام پور تہریز ۱۳۲۷
شمسی .
- ۲۴ - مرآت الخیال لودی چاپ سنگی بمبئی
- ۲۵ - منتخب التواریخ بداونی مجلد سوم چاپ کلکتہ
- ۲۶ - نتایج الافکار قدرت اللہ کوپاموی چاپ سنگی ہند .
- ۲۷ - ہفت اقلیم امین احمد رازی جلد اول بتصحیح جواد فاضل .

پڑوش گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

